

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Wybrane problemy socjologii pracy a płeć badaczy

Author: Olga Czeranowska, Sławomira Kamińska-Berezowska, Bartosz Mika

Citation style: Czeranowska Olga, Kamińska-Berezowska Sławomira, Mika Bartosz. (2020). Wybrane problemy socjologii pracy a płeć badaczy. W : S. Kamińska-Berezowska (red.), "Kobiety - praca - podmiotowość : refleksje socjologiczne" (S. 125-143). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Olga Czeranowska

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny

🌐 <https://orcid.org/0000-0002-3516-1563>

Sławomira Kamińska-Berezowska

Uniwersytet Śląski

🌐 <https://orcid.org/0000-0002-0707-6185>

Bartosz Mika

Uniwersytet Gdański

🌐 <https://orcid.org/0000-0001-8204-5373>

Wybrane problemy socjologii pracy a płeć badaczy*

Twierdzenie, że współcześnie socjologowie pracy to zarówno kobiety, jak i mężczyźni, jest dziś banalne, ale jeszcze sto lat temu z pewnością takim nie było. Podobnie samo powstanie socjologii – wyznaczone przez wysiłki Augusta Comte’a czy Emila Durkheima – wiązało się z ich funkcjonowaniem w głęboko patriarchalnym społeczeństwie francuskim i brakiem zrozumienia dla idei równości płci. (TURNER, 2008). Sugestywnym przejawem tych czasów i niechęci wobec kobiet mogą być słowa Gustawa Le Bona, który wprost stwierdzał: „U większości ras inteligentnych, jak i wśród Paryżan, istnieje duża liczba kobiet, których mózgi wielkością podobne są bardziej do mózgów goryli niż do najbardziej rozwiniętych mózgów mężczyzn. Niższosc jest tak oczywista, że nikt jej w tej chwili nie kwestionuje, warto jedynie przedyskutować jej stopień” (za: DERRA, 2013: 20). Współcześnie można, oczywiście, powiedzieć, że słowa francuskiego myśliciela, to „tylko” odbicie ducha ówczesnej epoki i rejestracja wielowiekowej dyskryminacji płci, ale można je potraktować także jako spuściznę tradycji, z jakiej stopniowo wyłaniała się socjologia współczesna. Gdy dziś stawiamy pytania dotyczące trajektorii życiowych socjologów pracy w Polsce, trudno nie docenić prób spojrzenia na ich charakter z wrażliwością feministyczną, a w każdym razie taką perspektywę proponujemy w niniejszych rozważaniach.

„Zobaczyć niewidoczne” – kilka uwag o stosowaniu perspektywy feministycznej

Chcemy od razu zastrzec, że w oparciu o współczesną literaturę feministyczną zdajemy sobie sprawę z istnienia wielu odłamów feminizmu. Przykładowo Ro-

* Niniejsze opracowanie opiera się na tym samym materiale badawczym co artykuł opublikowany w „Przeglądzie Socjologicznym” nr 1/69 z 2020 roku (CZERANOWSKA, KAMIŃSKA-BEREZOWSKA, MIKA, 2020) i może być pod pewnymi względami traktowany jako kontynuacja i rozszerzenie podjętych tam rozważań w zakresie bezpośrednich odniesień do materiału źródłowego, jak i rekonstrukcji teoretycznej aparatury analiz.

semarie PUTNAM TONG (2002) wymienia i omawia takie jego nurty jak: liberalny, radykalny, marksistowski i socjalistyczny, psychoanalityczny i kulturowy, egzystencjalny, wielokulturowy i globalny, czy ekofeminizm. Kategoryzacji feminizmów może być zatem wiele, ale przyjmujemy, że „syndrom ideowy feminizmu” składa się z następującego minimum przekonań:

1. Kobietom jako kobietom, na podstawie samej różnicy płci w stosunku do mężczyzn, dzieje się w społeczeństwie krzywda;
2. ten krzywdzący dla kobiet stan rzeczy można – w każdym razie obecnie już można – zmienić;
3. ten stan rzeczy należy zmienić;
4. w tym celu kobiety muszą same podjąć stosowne działania, nie podporządkowując własnych celów żadnym innym celom głoszonym przez inne ruchy i instytucje społeczne (ŚLĘCZKA, 1999: 12).

Dodatkowo warto podkreślić, że z przyczyn wskazanych przez Agnieszkę GAJEWSKĄ (2008), terminów feministka i emancypantka można używać zamiennie. Podobnie zamiennie używamy terminów feminista i emancypator, a także doceniamy ich wkład w budowę równości płci i wysoką cenę, jaką za to wielu z nich zapłaciło. Z powyższych przyczyn nie uznajemy zatem pojawiających się czasem w dyskursie publicznym prześmiewczych poglądów, dla których feminizm ma oznaczać wzajemną wrogość czy agresję kobiet i mężczyzn, bo w naszym przekonaniu feminizm stanowi wyraz troski o zwiększenie wolności i równości obu płci, a także dążenie do poszerzenia obszarów i zakresów ich samorealizacji.

Jak zauważają Patricia R. TURNER i Jonathan H. TURNER (2008), to przede wszystkim z drugą falą feminizmu można powiązać aktywność przedstawicielek feministycznej teorii krytycznej. Z tą właśnie perspektywą teoretyczną istotnie związana jest też analiza marginalizacji kobiet w nauce, analiza płci kulturowej (gender), a także opozycyjność obrazów „kobiecego i męskiego świata”. Wszystko to istotnie przyczyniło się do bardziej wszechstronnego poznania i opisu rzeczywistości społecznej. Dzięki feministycznej krytyce możliwe stało się dostrzeżenie androcentryczności filozofii i seksizmu w socjologii. Ten ostatni można ująć syntetycznie, jako koncentrujący się wokół następujących kwestii:

1. Pomijanie i niedostateczna reprezentacja kobiet jako podmiotów badania.
2. Koncentrowanie się na zdominowanych przez mężczyzn sektorach życia społecznego.
3. Stosowanie paradygmatów, pojęć, metod i teorii, które bardziej przekonywująco przedstawiają doświadczenie mężczyzn niż kobiet.
4. Traktowanie mężczyzn i męskich stylów życia jako normy, na podstawie, której interpretowane są zjawiska społeczne (TURNER, TURNER, 2008: 667).

W polskiej literaturze przedmiotu, jasno o tym stanie rzeczy pisze Anna TITKOW (2007) w kontekście tożsamości Polek, a wiele autorek związanych instytucjonalnie głównie z różnymi typami studiów genderowych, funkcjonujących w Polsce przy kilku uniwersytetach, stara się o zmianę tego stanu rzeczy. Feminizm można więc ujmować zarówno jako pewną praktykę działania, jak i refleksje teoretyczną, w tym tę o charakterze epistemologicznym. Aleksandra DERRA (2013),

w kontekście refleksji epistemologicznej, proponuje zmodyfikowaną (odwołującą się do kategoryzacji Harding) wersję podziału feministycznej filozofii nauki i wyróżnia trzy następujące jej nurty: feministyczny obiektywizm empiryczny, feministyczne teorie silnej obiektywności oraz postfeministyczne ujęcia nauki. W pierwszym z tych nurtów dąży się do „podniesienia poziomu” obiektywności wiedzy naukowej przez dowartościowanie analiz prowadzonych z perspektywy wrażliwości kobiet. Jak pisze autorka: „Rozumie się przez to ujawnianie miejsc bądź obszarów, w których dana teoria została „zniekształcona” przez stronnice, z jakichś powodów zniekształcone, czyli nie w pełni obiektywne myślenie, w tym nacechowane np. męskim sposobem ujmowania rzeczy” (DERRA, 2013: 66). Podejście to zostało jednak poddane krytyce ze względu na złamanie zasady bezstronności (wyższe wartościowanie czy uprawomocnienie tego, co kobiecie, tylko z racji płci). Więcej uwagi DERRA (2013) poświęca feministycznym teoriom silnej obiektywności, w tym założeniom, jakie są w nich przyjmowane. Pierwsze z tych założeń odwołuje się do filozofii marksowskiej i relacji bazy z nadbudową, a zatem przyjmuje, że warunki materialne (baza) wyznaczają rozumienie świata z perspektywy własnej świadomości (nadbudowy), w tym wartości i norm we własnym środowisku przyjmowanych jako oczywiste, co dotyczy też naukowców. Kolejne założenie tego nurtu mówi, że w senesie epistemologicznym wiedza generowana przez jednostki i grupy niedominujące powinna być dodatkowo uprzywilejowana, bo ich ogląd relacji społecznych jest szerszy. W powyższym sensie kobiety – jako będące, generalnie rzecz biorąc, w pozycji podporządkowanej (nawet reprezentując różne pozycje klasowe) mają inny od mainstreamowego (może wręcz bardziej wnikliwy i bogatszy) ogląd zjawisk społecznych, jak też napotykać większe trudności w zajmowaniu się aktywnością naukową, a więc wiedza, którą generują, powinna zasługiwać na szczególną uwagę.

Dla niniejszych rozważań zdecydowaliśmy się przyjąć podejście postfeministyczne, bo daje ono możliwość otwartych, elastycznych analiz. Warto bowiem zauważyć, że stanowisko to dostrzega z jednej strony problemy dotyczące możliwości kumulatywnego oddziaływania opresji i marginalizacji (która może być wyznaczona jednocześnie przez rasę, płeć i położenie klasowe), a z drugiej strony pozwala jednak na abstrahowanie od tej wielowarstwowości i koncentrację wyłącznie na aspekcie dotyczącym relacji płci. Ponadto podejście postfeministyczne umożliwia zarówno korzystanie z istniejących kategoryzacji stosowanych w literaturze przedmiotu w zakresie analiz karier i sukcesów naukowych, jak i daje możliwość dystansowania się od nich jako kategoryzacji schematycznych, a więc zachęca do prób stosowania nowych podziałów w ujmowaniu dostępnych już danych. Jako wytwór zbiorowy nauka nie jest wolna od wartości, co jednak nie zaprzecza jej ideałom i regułom obiektywności; oba te aspekty (zbiorowy charakter wytwarzania, jak i uwikłanie w wartości, w kontekst czasu i miejsca) nie powinny umykać z pola widzenia w toku refleksji, dotyczącej sposobów powstawania wiedzy.

Kluczowy – patrząc z perspektywy feministycznej – wydaje się nam problem podmiotowości kobiet w nauce, co wiążemy nie tylko z możliwościami aktywności zawodowej kobiet, docenianiem i prezentowaniem w podręcznikach ich dorobku, ale też z kwestiami stosowanych form językowych i powiązaniem z nimi prestiżem. W związku z powyższym chcemy zwrócić uwagę na podejście Maggie Humm, która w *Słowniku teorii feminizmu* pisze:

Teoria feministyczna traktuje język jako wskaźnik postaw patriarchalnych oraz płciowej dystrybucji społecznych ról i statusu [...] Zależność między językiem a kategoriami kultury była już dawniej przedmiotem badań socjologii wiedzy, np. Basil Bernstein wiąże rodzaj używanego języka z klasą, statusem i kodami właściwymi dla edukacji. Problematyka związana z funkcjonowaniem języka i siła jego społecznego oddziaływania od początku stała się jednak jednym z głównym przedmiotów zainteresowań feministek (HUMM, 1993: 96).

Jest to istotny przedmiot analiz, bo związany z możliwościami uzyskania faktycznej podmiotowości kobiet, ich własnego opisu rzeczywistości i jej kreowania. Z perspektywy analiz kulturowych można tu bowiem także odwołać się do hipotezy Sapira-Whorfa (za: BARNARD, 2016) i uznać język nie tylko za narzędzie do odtwarzania świata, lecz również do jego aktywnego konstruowania, a więc zauważyć wpływ języka także na postrzeganie relacji międzyludzkich. W kontekście trajektorii życiowych kobiet i ich karier w nauce formy językowe zasługują na wyjątkową uwagę, zwłaszcza że – jak pisze Agnieszka Graff – „kobieta i kariera to w polskiej kulturze kłopotliwa para” (GRAFF, 2001: 35). Nie dziwi zatem, że kwestia żeńskich nazw zawodów staje się też obszernym i niezmiernie interesującym zagadnieniem z pogranicza socjolingwistyki, socjologii pracy oraz psychologii stereotypów i uprzedzeń. W polskich analizach socjologicznych kwestie te zaczynają być poddawane badaniu w zasadzie po 1989 roku; niektóre – przykładowo stosowanie (jedynie) męskich form dla opisu osoby zajmującej dane stanowisko – były badane szczególnie w kontekście ogłoszeń o pracę (np. KĘDZIORA, ŚMISZEK, ZIMA, 2009). Generalnie jednak można zauważyć, że płaszczyzna językowa – wraz z żeńskimi i męskimi formami gramatycznymi – stanowi wyzwanie metodologiczne w przypadku każdych badań wykorzystujących kategorię zawodu.

Projekt „Nestorzy socjologii pracy w Polsce”

Zgodnie z przyjętą perspektywą feministyczną zdecydowaliśmy się poddać analizie materiał badawczy uzyskany w projekcie „Nestorzy socjologii pracy w Polsce”¹. Projekt ten jest realizowany od 2016 roku przez Sekcję Socjologii Pracy PTS (GIERMANOWSKA, KOLASIŃSKA, MROZOWICKI, RÓG-ILNICKA, 2016), a w zakresie technik badawczych opiera się przede wszystkim na indywidualnych wywiadach pogłębianych i celowo rezygnuje z anonimizacji. Na potrzeby niniejszych

¹ Zob. GIERMANOWSKA, KOLASIŃSKA, MROZOWICKI, RÓG-ILNICKA, 2016: *Tradition, the Present and Future of the Sociology of Work in Poland: Reflections on the Project the Doyens of the Sociology of Work in Poland*. „Warsaw Forum of Economic Sociology” no. 1, vol. 7, s. 89–104, ed. S. KAMIŃSKA-BEREZOWSKA.

analiz, podobnie jak kompatybilnych z nimi poprzednich (CZERANOWSKA, KAMIŃSKA-BEREZOWSKA, MIKA, 2020), zdecydowaliśmy się mocniej oprzeć zarówno na szczegółowej analizie danych z wywiadów, jak i na danych zastanych (w postaci istniejących publikacji naukowych i dydaktycznych biorących udział w badaniach nestorów).

Zakresem niniejszych analiz badawczych objęto 12 sylwetek nestorów polskiej socjologii pracy, którzy wzięli udział w projekcie PTS-u, a więc następujące osoby: 1. Danuta Dobrowolska, 2. Juliusz Gardawski, 3. Maria Holstein-Beck, 4. Krystyna Janicka, 5. Henryk Januszek, 6. Wiesława Kozek, 7. Jolanta Kulpińska, 8. Witold Morawski, 9. Jan Sikora, 10. Edward Sołtys, 11. Danuta Walczak-Duraj, 12. Robert Woźniak. Dobór próby do analiz ma charakter celowy, a znalazło się w nim równo po sześciu badaczy każdej płci.

Zdecydowaliśmy się skoncentrować przede wszystkim na tym, czy i w jaki sposób w pracach badawczych prowadzonych przez nestorów oraz w ich publikacjach naukowych i dydaktycznych pojawiają się tematy związane z obecnością kobiet na rynku pracy (a więc czy zainteresowanie badawcze analizą pracy kobiet jest większe w przypadku osób, które same tą płcią reprezentują). Z złożenia skupiamy się na analizie głównych publikacji monograficznych biorących udział w badaniach socjologów oraz na materiałach, jakie uzyskaliśmy z przeprowadzonych wywiadów. Naszą analizę rozpoczniemy od zestawienia dorobku badaczek (rozważenia w porządku alfabetycznym) i zestawienia go z dorobkiem badaczy-mężczyzn.

Proponujemy prześledzenie kolejno tematów badań prowadzonych przez nestorów (ze szczególną uwagą poświęconą badaniom dokonywanym na potrzeby prac awansowych, w tym doktoratów i habilitacji) w kontekście tego, czy i jak pojawiają się w nich kwestie związane z pracą kobiet. Dodatkowo postanowiliśmy też zwrócić uwagę na podręczniki akademickie, które są także stosunkowo łatwo dostępne (przez co przyczyniają się do rozpowszechniania wyników badań).

Podstawy karier naukowych nestorów, biorących udział w naszych badaniach, przypadają na okres PRL w tym sensie, że jest to czas, w jakim prowadzą swoje główne badania i wydają publikacje służące kolejnym awansom naukowym. Zdajemy sobie sprawę, że praca badawcza i całokształt życia w PRL ma swoją specyfikę, która wymagałaby szerszego omówienia, ale ze względu na ramy niniejszych rozważań chcemy zwrócić uwagę jedynie na aspekt równouprawnienia płci w tym okresie.

W dobie PRL równouprawnienie płci, podobnie jak inne aspekty życia, miały dwa odmienne oblicza, bo można w tym czasie spotkać się z jednej strony z szeregiem wartości oficjalnie deklarowanych, z drugiej zaś z niezgodnymi z nimi działaniami faktycznie realizowanymi (KALINOWSKA-NAWROTEK, 2005). Te sprzeczności wyrażają się chociażby faktem, że deklaratywnie Konstytucja PRL gwarantowała pełną równość płci, ale z drugiej strony – na poziomie Kodeksu Pracy – brakowało aktów wykonawczych, w przypadku gdyby jednak do dyskryminacji płci doszło (KALINOWSKA-NAWROTEK, 2005). W tym sensie można po-

wiedzieć za literaturą feministyczną (CIECHOMSKA, 1996), że faktyczną równość płci w PRL trudno uznać za osiągniętą i to zarówno w obszarze życia publicznego (np. równego dostępu do wszystkich typów prac czy stanowisk), jak i w sferze prywatnej (powszechność patriarchalnego modelu rodziny).

Jeśli chodzi o uczestniczące w badaniu nestorki, to najstarszą z nich i pierwszą w sensie alfabetycznym jest Danuta Dobrowolska. Podczas wywiadu Danuta Dobrowolska wspominała swoje badania wśród górników w Wieliczce jako pracę, z której jest najbardziej dumna, ponieważ udało jej się być naprawdę blisko badanej społeczności:

Więc mówiłam ze starymi ludźmi i jakoś najbardziej może sama ich rozumiałam, czy oni mnie rozumieli, na płaszczyźnie już przyjaźni, czy takiej życzliwości wzajemnej, także to było najbliższe, najbliżej byłam tych ludzi. Więc właściwie wówczas tej pracy nie ceniłam, tak, bo to była taka sobie, bo rozmówki z ludźmi, a dzisiaj ją bardziej cenię od mojej tej pracy warszawskiej.

Kopalnia i jej otoczenie społeczne było tematem jej pracy habilitacyjnej *Górnicy salinarni Wieliczki w latach 1880–1939: studium historyczno-socjologiczne załogi robotnicze*.

Zawód górnik jest jednym z najbardziej zmaskulinizowanych. Dokonana przez profesor Danutę Dobrowolską analiza (obejmująca m.in. dokumenty urzędowe, prasę oraz materiały uzyskane drogą badań historyczno-terenowych) pokazuje jednak, że maskulinizacja środowiska Kopalni Wieliczka spadała (cały czas pozostając jednak na bardzo wysokim poziomie). Regulaminy służbowe z lat 1883 i 1910 pozwalały jedynie na zatrudnianie kobiet przy robotach tymczasowych (ale nie jako robotników stałych), w 1938 „...ponad sto kobiet już od dłuższego czasu pracowało w palni i szwalni worków” (DOBROWOLSKA, 1965: 87). Nie miały jednak dostępu do najbardziej prestiżowych podkategorii zawodowych: rzemieślników i pracujących pod ziemią żelazników. Profesor Dobrowolska zauważa, że „Na terenie żupy stanowiły typową grupę mniejszościową” (DOBROWOLSKA, 1965: 226). Zarabiały niewiele, nie miały również szans awansu, zaś aż do 1938 nie miały możliwości stałego zatrudnienia, i – co za tym idzie – uprawnień do emerytury. Jednak pomimo to cieszyły się poważaniem w środowisku robotniczym Wieliczki, ponieważ miały stały dochód, co stawiało je w lepszej sytuacji niż rzesze bezrobotnych mężczyzn.

Danuta Dobrowolska zajmowała się również inną silnie zmaskulinizowaną grupą zawodową, to jest pracownikami przemysłu elektromaszynowego (DOBROWOLSKA, 1983, 1984). Badanie to samo w sobie stanowi ciekawą ilustrację opisanego wcześniej płciowego podziału zadań wewnątrz grup zawodowych. W skład próby w badaniu DOBROWOLSKIEJ (1983) wchodziło, oczywiście, głównie mężczyzn, ale kobiety, miały przewagę w dwóch podkategorjach społeczno-zawodowych ogólnej kategorii „pracowników przemysłu elektromaszynowego: pracownicy administracyjni” oraz „robotnicy niewykwalifikowani”. Można zauważyć, że podkategorie te pełnią role podrzędne i pomocnicze w stosunku do podkategorii zmaskulinizowanych: „kierowników i specjalistów”, „techników”, „mistrzów”

oraz „robotników wykwalifikowanych” (DOBROWOLSKA, 1983: 14). W związku z tym, kobiety z reguły zarabiały mniej, a swoją pracę uważały za łatwą i spokojną, ale nie dającą szans na wykazanie się inicjatywą (DOBROWOLSKA, 1984: 78). Mężczyźni natomiast, którzy częściej byli zdania, że ich praca jest trudna, urozmaicona, ciekawa, ale też wymagająca doształcania się oraz przejawiania inicjatywy (DOBROWOLSKA, 1983: 65). Co ciekawe, mężczyźni w większej mierze liczyli na awans poprzez zajęcie wyższego stanowiska, kobiety natomiast na taki poprzez przeszerogowanie do wyższej grupy uposażeniowej (DOBROWOLSKA, 1984: 148). Jeśli chodzi o wagę przywiązywaną do poszczególnych aspektów prac, to dla kobiet ważniejsza była pewność pracy, dobre warunki socjalne i bliskość do miejsca zamieszkania, dla mężczyzn zaś – zajmowanie kierowniczego stanowiska i udział w podejmowaniu decyzji dotyczących zakładu (DOBROWOLSKA, 1984: 239).

Można więc zauważyć, że nawet w przypadku tak silnie zmaskulinizowanej grupy zawodowej, jaką są pracownicy przemysłu elektromaszynowego, płeć stanowiła w badaniu profesor Danuty Dobrowolskiej kategorię analizy, która pozwoliła jej zwrócić uwagę na wielowymiarowe nierówności.

Drugą w kolejności alfabetycznej nestorką biorącą udział w naszych badaniach jest Maria Holstein-Beck, która w 1973 obroniła pracę doktorską *Struktura organizacyjna zakładu pracy a warunki startu zawodowego młodzieży* (praca była napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Stanisława Kowalewskiego). Podstawą jej habilitacji była rozprawa *Konflikty ludzkie w pracy kierowniczej* (za: HOLSTEIN-BECK, 2013). W książce HOLSTEIN-BECK (1978a) przedstawiającej prace badawcze dotyczące konfliktów są one ujęte w ramach analiz na poziomie mikro i mezo strukturalnym. Do kwestii płci Holstein-Beck zdaje się nie przywiązywać uwagi, bo brakuje w publikacji informacji o płci wszystkich osób, które w przytoczonych opisach sytuacji konfliktowych występują. Dodatkowo, opisywane sytuacje konfliktowe dotyczą przede wszystkim przebiegu interakcji, w których uczestniczą głównie lub wyłącznie mężczyźni piastujący różne typy stanowisk kierowniczych. Warto zauważyć, że przy opisie ról społecznych autorka odwołuje się do hipotetycznej figury Jana Kowalskiego, a w ogóle nie podejmuje problematyki potencjalnie odmiennej sytuacji, w tym Janiny Kowalskiej na stanowisku kierowniczym. Maria Holstein-Beck opublikowała jednak w tym samym 1978 roku jeszcze jedną pracę, tym razem o charakterze dydaktycznym (HOLSTEIN-BECK, 1978b). Kwestia płci w tej drugiej publikacji nie jest już bez znaczenia, bo wśród zaproponowanych materiałów dydaktycznych znalazło się osiem scenariuszy do inscenizacji i omówienia sytuacji konfliktowych, gdzie można zauważyć problemy negatywnych stereotypów kobiet czy wręcz seksizmu, jak też „urazonej dumy męskiej” (choć ich interpretacje pozostają kwestią otwartą do rozważania dla osób korzystających z tych scenariuszy). Drugie wydanie książki *Konflikty* (HOLSTEIN-BECK, 1983) miało charakter rozszerzony, co wiązało się z omówieniem problematyki konfliktów w aspekcie światowej literatury socjologicznej, ale i w tym przypadku kwestie płci, jako potencjalnego źródła konfliktów, autorka pominęła. Podobnie przy pobieżnym przyjrzeniu się innym publikacjom książkowym HOLSTEIN-BECK

(1987, 1996) trudno wskazać by autorka poświęcała w nich większą uwagę problematyce płci.

Głównym zagadnieniem, którym zajmowała się w swoich pracach profesor Krystyna Janicka była struktura społeczna i jej przemiany. Jest to temat pozornie neutralny płciowo, jednak jak zauważa sama profesor JANICKA (1997) w książce *Sytuacja pracy a struktura społeczna: w poszukiwaniu nowego wymiaru pozycji społeczno-zawodowej*, przez długi czas standardem było badanie struktury społecznej jedynie w oparciu o wywiady z respondentami-mężczyznami. Warto jednak zwrócić uwagę, że sami badacze mieli świadomość, że stanowi to pewne ograniczenie prowadzonych przez nich analiz: „Drugim ograniczeniem, o którym należy wspomnieć, jest wyłączenie kobiet z naszej próby reprezentatywnej, a w konsekwencji i z pola głównych analiz” (SŁOMCZYŃSKI, JANICKA, WESOŁOWSKI, 1994: 101). Ta sama praca podkreśla, że kobiety mogą różnić się od mężczyzn, np. jeśli chodzi o partycypację w dobrach kultury czy też w zakresie subiektywnych wizji klas i konfliktów społecznych. Warto również wspomnieć, że nawet w badaniach na męskich próbach, podejmowane były działania w celu uwzględnienia roli pracującej żony we współtworzeniu budżetu rodzinnego oraz kwestie społecznego doboru współmałżonków (SŁOMCZYŃSKI, JANICKA, WESOŁOWSKI, 1994). Co więcej, profesor Krystyna Janicka jest również autorką tekstu *Kobiety i mężczyźni w strukturze społeczno-zawodowej: podobieństwa i różnice* (JANICKA, 1995).

Podczas wywiadów nie pytaliśmy rozmówców o kwestie ich życia prywatnego, a jedynie zadawaliśmy dość ogólne pytanie dotyczące drogi do kariery zawodowej, co uruchamiało zwykle szersze narracje w tym zakresie. Narracja profesor Wiesławy Kozek dość jasno wskazuje, że macierzyństwo jest okresem znaczącym trajektorii karier naukowych, bo w toku wywiadu, opowiadając o swojej drodze zawodowej, zauważyła także:

...napisałam doktorat w cztery lata, ale mi się wydawało to wiecznością i przeszkodziły mi w tym narodziny mojej córki, o rok się opóźniła obrona. Profesor Doktor mi dogryzał, mówił ty będziesz długo robić ten doktorat, jak w Polsce realizuje się pięcioletki, pięć lat będziesz pisać. Mówił to z wielką pretensją, a jeszcze, jak był bardziej złośliwy to mówił o „piacilietkach”, po rosyjsku. Co mnie bardzo, bardzo wzburzało. W każdym razie był osobą, która wywierała wielką presję na szybkie obrony. W Zakładzie pracował też [tu podane jest imię i nazwisko kolegi – wyjaśnienie Czeranowska, Kamińska-Berezowska, Mika] też Kazimierz Doktor na niego parł, ale Andrzej zrobił wcześniej ode mnie doktorat, bo on nie urodził dziecka, nie musiał go wykarmić, wybawić i tak dalej, więc rok wcześniej, rok wcześniej...

Jest to kolejny z przeprowadzonych wywiadów, z którego wynika, że macierzyństwo mocniej odbija się w biografiach badanych niż ojcostwo.

Książka habilitacyjna Wiesławy KOZEK (1989) dotyczyła reform gospodarczych przeprowadzanych w Polsce. W przedstawionej w niej analizie interesów i procesów ich poznawania zwróciła uwagę na cztery kryteria rozważania interesów, a więc po pierwsze ze względu na czas (interesy krótkofalowe i długofalowe), po drugie ze względu na podmiot interesów (jednostka, grupa społeczna, globalne społeczeństwo), po trzecie w oparciu o przedmiot interesu (wartości ekonomicz-

ne, polityczne, ideologiczne), po czwarte ze względu na sposób określania przez podmiot własnej roli w zaspokajaniu interesów. Przy rozważaniu barier poznania interesów zwróciła uwagę na te o charakterze językowym, ideologicznym i kulturowym, a następnie – przy analizie procesu poznawania interesów – odwoływała się do procesu komunikacji społecznej. W tak przeprowadzonych rozważaniach uwagi poświęconej wprost kwestii płci zabrakło, a wystąpiły odwołania do podmiotu androcentrycznego (a więc do „robotnika”). Ciekawa i ważna z punktu widzenia niniejszych analiz jest jednak konstatacja badaczki, że: „Interes niezdefiniowany, jakiegokolwiek byłyby tego przyczyny, nie wchodzi w obieg społeczny i jakby *nie istnieje* w danym momencie” (KOZEK, 1989: 42), bo oznacza to niejako, że specyfika problemów pracowniczych kobiet jako niezdefiniowana nie ma racji bytu, a więc umyka refleksji.

Tytuł profesora w zakresie nauk społecznych Wiesława Kozek uzyskała w 2015 roku, co było związane z szeregiem przeprowadzonych badań i analiz, w tym z publikacją *Rynek pracy. Perspektywa instytucjonalna* (KOZEK, 2014). W tej publikacji specyfika aktywności zawodowej kobiet jest wyraźnie wskazywana między innymi przy analizach wskaźników pomiaru i interpretacji rynku pracy.

W zakresie zainteresowań naukowych profesor Jolanty Kulpińskiej leżą tak zróżnicowane kwestie jak aktywność społeczna i partycypacja pracownicza, studenci jako grupa społeczna oraz przemiany ustroju gospodarczego. Ze względu na swoje związki z Łodzią, prowadziła badania branży włókienniczej, co jest ciekawym przykładem przełamania koncentracji socjologii pracy okresu PRL na zawodach i branżach silnie zmaskulinizowanych. Jednocześnie można zauważyć, że rozprawa habilitacyjna profesor Kulpińskiej *Aktywność społeczna pracowników przedsiębiorstwa przemysłowego* (1969) koncentruje się na aktywistach (a nawet „mężach stanu”). Jest to odzwierciedlenie rzeczywistej sytuacji w badanym zakładzie, gdzie wprawdzie kobiety stanowiły w momencie badania ponad sześćdziesiąt procent pracowników (ich udział wśród pracowników fizycznych był nawet większy), jednak tylko nieco ponad jedną czwartą grupy zidentyfikowanej jako aktywiści. W związku z tym autorka zwraca uwagę na selektywny wpływ płci na aktywność społeczną (nawet w wypadku branży „tradycyjnie kobiecej i silnie sfeminizowanej”).

Profesor Kulpińska jest również współautorką pracy *Awans kobiety* (DZIĘCIELSKA-MACHNIKOWSKA, KULPIŃSKA, 1966), o której śmiało można napisać, że pod wieloma względami wyprzedza swoje czasy. Na potrzeby książki przeprowadzone zostały wywiady z kierowniczkami działów i mistrzyniami w zakładach reprezentujących różne gałęzie łódzkiego przemysłu, a również dodatkowo z mężczyznami będącymi ich zwierzchnikami. Rozmowy przeprowadzone zostały w latach 1964 i 1965, zaś sama książka wydana w roku 1966, jednak czytana w roku 2020 zaskakuje swoją aktualnością, co z jednej strony cieszy, bo świadczy o tym, że autorki w pewnym sensie wyprzedzały swoją epokę, ale z drugiej strony przygnębia ze względu na ograniczony postęp w sprawie równouprawnienia

kobiet na polskim rynku pracy, jaki dokonał się w ciągu pięciu dekad... Autorki zwracają uwagę na niewielką liczbę kobiet na stanowiskach kierowniczych, co dziwi w kontekście feminizacji przemysłu włókienniczego. Do celów badania należało więc określenie, co stoi na przeszkodzie tytułowego awansu kobiet: czy jest to ich własny wybór, brak przygotowania, czy też może stosunki międzyludzkie w środowisku pracy? A może następuje tu kolizja roli zawodowej z rolą żony i matki?

Zdaniem DZIĘCIELSKIEJ-MACHNIKOWSKIEJ, KULPIŃSKIEJ (1966) właśnie życie rodzinne (a nie cechy biogenne) to czynnik ograniczający aktywizację zawodową kobiet. Mniejsze szanse kobiet na obejmowanie kierowniczych stanowisk są skutkiem nieprzyzwyczajenia innych osób w zakładzie pracy (zarówno przełożonych, jak i podwładnych) do kobiet na stanowiskach kierowniczych. Znaczenie mają również wciąż obowiązujące, tradycyjne wzorce w zakresie życia rodzinnego. Omawiane autorki zwracają też uwagę na wiele przejawów nierówności na rynku pracy, takich jak to, że kobiety zarabiają mniej niż mężczyźni na równorzędnych stanowiskach (nawet jeśli są od nich bardziej wykształcone), mają ograniczony dostęp do pewnych zawodów (uznawanych za „męskie”) oraz mniejsze szanse awansu zawodowego. W książce omówione zostały wyzwania, z jakimi spotykają się kierowniczkę w środowisku pracy, jak również w życiu rodzinnym. Wywiady obejmowały również kwestię chęci dalszego awansowania oraz ocenę jego prawdopodobieństwa.

W przypadku kolejnej nestorki, profesor Danuty Walczak-Duraj, tematyki pracy kobiet dotyczyła już praca doktorska, której podstawą były badania wśród chałupniczek, a więc kobiet znajdujących się w unikalnej (i pod wieloma względami defaworyzowanej) pozycji, niejako „w połowie wejścia na rynek pracy”. Było to więc kolejne odejście od analiz silnie zmaskulinizowanych, istotnych dla przemysłu, grup zawodowych na rzecz grupy pracownic, których niekorzystna sytuacja jest przynajmniej częściowo spleciona z płcią. W późniejszych czasach profesor Walczak-Duraj wracała do zagadnienia związków płci z pracą i klasą między innymi w książce *Rola kobiet w klasie robotniczej* (DZIĘCIELSKA-MACHNIKOWSKA, DURAJ, 1984). Równocześnie jednak kwestia płci nie pojawia się w opracowanym przez nią podręczniku *Socjologia dla ekonomistów* (WALCZAK-DURAJ, 2010), co może być jednak w dużej mierze skutkiem charakteru publikacji, stanowiącej ogólne omówienie zagadnień socjologicznych, skierowane do osób nie będących socjologami.

W toku przeprowadzonego wywiadu profesor Juliusz Gardawski bardzo często odwołuje się do swojego mentora Leszka Gilejki, jako tej osoby, która bardzo mocno zaważyła na jego karierze naukowej. Po studiach nadal współpracował z profesorem Gilejką i od niego dostał propozycję wyjazdu na studia doktoranckie do Moskwy, gdzie w 1975 roku obronił pracę doktorską dotyczącą wczesnej wersji cybernetyki społecznej. Tytuł doktora habilitowanego Juliusz Gardawski uzyskał w 1997 roku na podstawie monografii o postawach robotników *Przyzwolenie ograniczone. Robotnicy wobec rynku i demokracji* (GARDAWSKI, 1996). Wska-

zywał w niej, że ważnym składnikiem świadomości ekonomicznej są wizje ładu gospodarczego, ale w toku analiz tego ładu nie był zainteresowany kwestiami postrzegania przez robotników miejsca kobiety i mężczyzn na rynku pracy. Przy analizie normatywnej wizji gospodarki dobrze urządzonej badał jednak opinie robotników obu płci, a także w oparciu o analizę czynnikową pokazał trzy podstawowe orientacje ekonomiczne robotników, czyli umiarkowaną modernizację, tradycjonalizm i liberalizm. Zauważył też, że płeć jest jednym z ważnych czynników skorelowanych z wyborem orientacji ekonomicznej, w tym stwierdził że:

Orientacja tradycyjna to domena kobiet, a także osób z niskim wykształceniem [...]. Mimo wszystkich zastrzeżeń egalitarna kultura kolejkowa, która cechowała poprzedni system bardziej im (tj. kobietom – wyjaśnienie autorów) – odpowiadała niż normalna gospodarka rynkowa (GARDAWSKI, 1996: 106).

Nie można zatem powiedzieć, że profesor Gardawski zupełnie nie dostrzegał znaczenia płci w życiu gospodarczym w Polsce, ale w swoich pracach naukowych dotyczących dialogu społecznego w Polsce (GARDAWSKI, 2009) czy w pracach dydaktycznych z zakresu socjologii gospodarki (GARDAWSKI, GILEJKO, SIEWIERSKI, TOWAŁSKI, 2006, 2008) nie zajął się tym szczególnym miejscem kobiet w gospodarce. Podobne stanowisko przyjął przy badaniach właścicieli i pracowników z sektora małej i średniej przedsiębiorczości, przy czym monografia relacjonująca rezultaty tych badań była podstawą do uzyskania tytułu profesora. Przy analizie przedsiębiorców i biznesmenów profesor GARDAWSKI (2001) z jednej strony dostrzegł więc znaczące dysproporcje płci w tym sektorze, a z drugiej strony nie poświęcił im szczególnej uwagi badawczej.

Henryk Januszek i Jan Sikora, każdy podczas odrębnego wywiadu, rekonstruując swoje kariery, ani razu nie wspomnieli o kwestii płci. Można więc uznać, że w toku ich drogi akademickiej płeć jako taka nie była istotnym przedmiotem zainteresowania badawczego. Duet poznańskich socjologów zasłynął przede wszystkim wydanym w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych, i później wznawianym, podręcznikiem *Socjologia pracy* (JANUSZEK, SIKORA, 1996, 1998, 2000, 2003) będącym, dla co najmniej kilku roczników studentów, główną wykładnią problematyki z zakresu tej subdyscypliny. Jest to podstawowy powód, dla którego postanowiliśmy omówić obu autorów łącznie. Obaj socjologowie współpracowali też przez wiele lat, reprezentując w swoich pracach – zarówno indywidualnych jak i wspólnych – orientację pozytywistyczną, co bezpośrednio wpłynęło na sposób prezentowania omawianych zagadnień. Podobny charakter mają też wspólne opracowania podjęte przez omawianych autorów w ciągu dekady lat 80-tych, w tym takie jak: *Spółeczno-ekonomiczne zagadnienia twórczości technicznej* (JANUSZEK, SIKORA, 1987), *Socjologia organizacji i kierowania* (JANUSZEK, SIKORA, 1988). Problematyka wynalazczości i racjonalizacji znalazła też wyraz w samodzielnej pracy Jana SIKORY (1993) *Socjologia twórczości technicznej. Wprowadzenie*.

We wszystkich tych opracowaniach problematyka płci jest niemalże nieobecna. Płeć nie stanowi istotnej zmiennej podczas omawiania konfliktów w zakładzie pracy, stylów kierowania, ani przy analizie czynników istotnych dla wynalazczo-

ści i racjonalizacji. Jedyne punkty, w których wspomina się o płci to społeczno-demograficzny skład załogi, a i w tym miejscu opis jest dość znamienity:

Analiza załogi ze względu na płeć jest istotna, pomimo że w całym systemie prawnym państw socjalistycznych realizuje się programowo zasadę równości płci. Rzeczywiście jednak rola i pozycja kobiet jest odmienna [...] Kobietom pracującym zawodowo przypisuje się bowiem szereg przywilejów chroniących je w pewnych okresach życia ze względu na dobro i interes społeczny rodziny... (JANUSZEK, SIKORA, 1988: 52).

W kolejnych wspólnych publikacjach oraz w samodzielnej rozprawie habilitacyjnej Henryka Januszka (1992)², dotyczącej społeczności zakładowej, ten sam opis załogi z uwzględnieniem kwestii płci zostaje powtórzony niemal co do słowa (po 1990 znika jedynie odniesienie do państwa socjalistycznego). Pomimo podkreślania istotności płci kwestia ta nie staje się jednak przedmiotem pogłębionej refleksji, nie jest nawet pretekstem do obrazowania omawianych zagadnień przykładem. Wyjątek stanowi niewielka wzmianka z wymienionego już podręcznika *Socjologia pracy*, w którym autorzy dostrzegają, iż owe chroniące kobiety „przywileje” mogą stać się podstawą do dyskryminacji w miejscu pracy (JANUSZEK, SIKORA, 1998: 187). W innych miejscach omawianego podręcznika kwestia płci nie staje się punktem odniesienia dla prowadzonej analizy. Jest to o tyle zaskakujące, że autorzy poruszają, przykładowo, problematykę „sprawiedliwej płacy”, blisko związaną z nierównościami płacowymi kobiet i mężczyzn. Można wręcz powiedzieć, że w ekonomicznej i socjologicznej literaturze głównego nurtu nierówność płac pomiędzy płciami jest najlepiej udokumentowanym odchyleniem od „sprawiedliwej płacy”. Kolejny wątek podręcznika ignorujący płeć to zagadnienie kariery. Autorzy poświęcają mu ponad 20 stron, nie wspominając ani słowem o odmiennych trajektoriach karier kobiet i mężczyzn. We fragmentach poświęconych zadowoleniu z pracy prezentują z kolei dane, zgodnie z którymi życie prywatne – którego harmonijne łączenie z pracą zawodową wciąż pozostaje troską przede wszystkim kobiet – nie odgrywa ważnej roli przy ocenie zadowolenia z zajmowanego stanowiska.

Zaproponowana w podręczniku *Podstawy socjologii* JANUSZKA, SIKORY (1995, 1997, 2000, 2012) syntetyczna wersja historii socjologii niemal całkowicie pomijała dorobek kobiet. Wśród polskich badaczek mocniej zaakcentowana jest obecność tylko Marii Ossowskiej, a wśród międzynarodowych prekursorów dyscypliny nie pojawiła się w ogóle żadna kobieta. Taki sposób podejścia do analiz, obecny jest też w innych podręcznikach Januszka i Sikory (JANUSZEK, SIKORA, 1996, 1998, 2000) z zakresu socjologii pracy.

Twórczość profesora Witolda Morawskiego odzwierciedla jego szerokie zainteresowania naukowe, obejmujące między innymi socjologię ekonomiczną, teorie

² W badaniach stanowiących podstawę tego opracowania podjęto analizy przedsiębiorstwa, w którym niemal 90% załogi stanowili mężczyźni. Kwestia roli kobiet w tej książce zamyka się w stwierdzeniu, że większość z nich pracowała w administracji. Pomimo, że mowa jest o tym, iż 70% załogi posiada dzieci w wieku szkolnym autor nie porusza problemu asymetrii ról opiekuńczo-wychowawczych.

organizacji i zarządzania, oraz problemy globalizacji. Podobnie, jak w przypadku innych badaczy, nie sposób tutaj, chociażby ze względu na rozmiary niniejszego opracowania, odnieść się do wszystkich prac, stąd odwołujemy się głównie do tych o charakterze awansowym i monograficznym. Pierwsze prace monograficzne MORAWSKIEGO (1970, 1975) dotyczyły konfliktu przemysłowego w Stanach Zjednoczonych oraz analizy nowego społeczeństwa przemysłowego i krytyki koncepcji z nim związanych. Kolejnymi publikacjami monograficznymi, które cieszyły się dużą popularnością (wyrażającą się też w kolejnych dodrukach) były *Zmiana instytucjonalna: społeczeństwo, gospodarka, polityka* (1998) oraz *Socjologia ekonomiczna. Problemy. Teoria. Empiria* (MORAWSKI, 2001). Ostatnia z wymienionych prac bywa też wykorzystywana do nauczania socjologii ekonomicznej i polecana studentom jako podręcznik. Niestety jednak brakuje w niej, podobnie jak we wcześniejszych, odniesień do feministycznej krytyki rynku pracy, płci kulturowej i do rynkowej sytuacji kobiet. Wyrazem takiego stanu rzeczy są także zainteresowania badawcze profesora Morawskiego obecne w innych publikacjach, bo są one skoncentrowane na zmaskulinizowanych segmentach rynku pracy; brakuje w nich choćby prób wyjaśniania deficytu kobiet na stanowiskach kierowniczych i to niezależnie od jego skali (MORAWSKI, 1991).

Doktor Edward Sołtys jest postacią w tym sensie wyjątkową wśród pozostałych rozmówców biorących udział w badaniach, że jako jedyny z nich nie uzyskał habilitacji. Jego prace nad habilitacją przerwał stan wojenny, a książka *Układy władzy w organizacji przemysłowej*, która – zgodnie z umową wydawniczą z wydawnictwem „Książka i Wiedza” z dn. 17 IX 1980 roku miała się ukazać w serii „Biblioteka Nauki o Pracy” – ostatecznie nie została opublikowana i to pomimo nie tylko podpisania umowy wydawniczej, lecz nawet mimo przekazania za nią autorowi pełnego finansowego wynagrodzenia. Jak mówi rozmówca:

To była od początku więc trefna kategoria – „władza”, ale ja to jednak napisałem. Oparłem się na teorii wymiany, tam też jest władza. Książka została napisana. [...] To była „Biblioteka Nauki o Pracy”. Tam przede mną był mój kolega Henryk Czarniawski, taki psycholog z Częstochowy i tam też na tym skrzydełku się znalazłem i zapowiedź mojej książki. Potem przyszedł stan wojenny i dostałem zawiadomienie, że książka, niestety, nie będzie mogła być wydana. Ale, co lepsze, przyszło kilkadziesiąt tysięcy złotych, co było dużo, cały rachunek za książkę mi zapłacono.

Jest to swoiste potwierdzenie, że problem cenzury w PRL istniał. Edward Sołtys jest pamiętany wśród pracowników Uniwersytetu Śląskiego jako postać charyzmatyczna zarówno w aspekcie działalności naukowo-badawczej, jak też jako aktywny lider tzw. „pierwszej Solidarności”, a w końcu jako jeden z tych, którzy ponieśli za swoją związkową aktywność w dobie PRL karę pozbawienia wolności. Odbił ją, po czym zdecydował się na emigrację do Kanady, gdzie został wieloletnim dyrektorem Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego (The Canadian Polish Research Institute) w Toronto oraz autorem szeregu publikacji popularnonaukowych dokumentujących wydarzenia historyczne i ruchy społeczne (SOŁTYS, 2006, 2014). W Polsce SOŁTYS (1982) wydał jeszcze skrypt z zakresu so-

cjologii organizacji i zarządzania, w którym, tak jak w pozostałych jego pracach, omówień kwestii relacji płci czy ich znaczenia w życiu organizacyjnym nie ma.

Zainteresowania naukowe profesora Roberta Woźniaka koncentrują się wokół problematyki obszarów przymorskich, a także Ziem Zachodnich i Północnych. Grupą, której poświęcił kilka badań, są „ludzie morza”, czyli jednostki i grupy społeczne bezpośrednio pracujące na morzu (np. marynarze i rybacy), jak i te, które zabezpieczają, organizują, kierują pracą na morzu i spełniają wobec niej szeroko rozumiane funkcje społeczne i usługowe (WOŹNIAK, 1987: 18). Można stwierdzić, że w praktyce koncept ten odnosi się raczej do „mężczyzn morza” (marynarzy i rybaków) niż „kobiet morza”. Jest to, podobnie jak w przypadku górników profesor Dobrowolskiej, grupa silnie zmaskulinizowana i wykonująca zadania wymagające „stereotypowo” męskich cech jak siła fizyczna i wytrzymałość. Możemy tu zwrócić uwagę na bardziej ogólną tendencję socjologicznych badań grup zawodowych do koncentrowania się na zawodach silnie zmaskulinizowanych (wyjątkiem są oczywiście opisane wcześniej badania profesor Kulpińskiej, dotyczące przemysłu włókienniczego). Z drugiej strony jednak, na przykład w pracy dotyczącej wychowania morskiego WOŹNIAK (1987) zajmował się również życiem prywatnym oraz rodzinami marynarzy, rybaków i innych pracowników gospodarki morskiej. Profesor Woźniak jest również autorem prac na tematy takie jak miasta portowe czy też edukacja morska.

Poza socjologią morską, w zakresie zainteresowań WOŹNIAKA (1987, 1995) znajdowały się kwestie związane z rodziną, młodzieżą oraz problemami społecznymi. W pracy *Społeczność lokalna bezrobotnych* (WOŹNIAK, 1995) kilkakrotnie zwraca uwagę na różnice pomiędzy mężczyznami a kobietami w badanej zbiorowości. Szczególnie interesujący z naszego punktu widzenia jest moduł ankiety, dotyczącej podziału pracy w rodzinach. Znalazły się tam pytania dotyczące pracy kobiet, które są matkami oraz tego, czy kobieta powinna się koncentrować na własnej karierze, czy też na zapewnieniu mężowi warunków do rozwoju zawodowego. Można powiedzieć, że umieszczenie takich pytań w ankiecie jest wyrazem świadomości problemu nierówności w życiu rodzinnym, a jednak szerszej analizy tego problemu autor nie podjął.

Kobiety i mężczyźni w socjologii pracy – refleksje końcowe

Krótko reasumując niniejsze rozważania oparte o projekt „Nestorzy socjologii pracy” chcemy równocześnie zastrzec, że ze względu na charakter próby badawczej, nie można ich, oczywiście, uogólniać, ale należy je potraktować jako opis pewnego fragmentu specyfiki życia naukowego socjologów pracy w Polsce. Pomimo tego zastrzeżenia, sądzimy, że przedstawiony opis wskazuje na istnienie głębszego zainteresowania analizami problemów pracowniczych kobiet przez biorące udział w badaniach osoby, które tą płć reprezentują. Dodatkowo, przeprowadzone analizy badawcze wskazują, że kwestie płci są obecne nie tylko w zainteresowaniach badawczych, ale również w przeprowadzonych wy-

wiadach, choć tylko w niektórych prezentowanych narracjach waga płci była artykułowana jako istotna dla jednostkowych doświadczeń biograficznych. W tym też sensie dla biorących udział w badaniach nestorów-mężczyzn ich płeć zdawała się, właściwie, niemal nie mieć znaczenia, czyli być niejako przezroczysta, a więc nie była ujmowana jako stanowiąca o trudnościach w drodze do ich samorealizacji. Generalnie mamy także nadzieję, że przeprowadzone analizy wpiszą się w wypełnianie deficytów badawczych dotyczących funkcjonowania płci na rynku pracy zawodowej, ale też zdajemy sobie sprawę, że potrzebne jest prowadzenie badań dalszych i to o bardziej kompleksowym charakterze.

Sądzymy również, że metaforycznie sytuację kobiet w nauce można określić syndromem „szklanych domów kobiet” przez wykorzystanie analogii do symbolu znanego w polskiej literaturze pięknej. W tym sensie, w naszej opinii, można powiedzieć, że sytuacja kobiet w nauce wiąże się ze szlachetną wizją, choć niesłychanie trudną do zrealizowania, a dotyczącą rzeczywistej równości funkcjonowania i równych szans obu płci w obszarze nauki i szkolnictwa wyższego. Ta wizja jest jak marzenie, które ciągle jeszcze domaga się swojej pełnej realizacji. Na problem realizacji tej wizji składa się wiele czynników, wśród których wspomnieć należy kwestię utrzymującej się różnicy wynagrodzeń (*gender pay gap*) występującą również w sektorze nauki i oświaty, szklanego sufitu (*glass ceiling*), równych proporcji kobiet w gremiach zarządzających nauką czy wśród beneficjentów grantów naukowych, na co sugestywnie wskazują prowadzone w szkolnictwie wyższym analizy Renaty SIEMIENSKIEJ (2001, 2019). Przeprowadzone zaś w niniejszych rozważaniach analizy indywidualnego funkcjonowania i zainteresowań badawczych nestorów polskiej socjologii pracy także nie wykluczają, że idea „szklanych domów kobiet” (w tym uwzględnianie specyfiki problemów pracowniczych tej płci w głównym nurcie badań socjologicznych) doczeka się swojej stałej realizacji. Jest to także nadzieja, w którą wpisują się doświadczenia kształtowania podmiotowości kobiet w Polsce i na świecie. Jak bowiem napisał Ulrich Beck o procesie faktycznej realizacji równości płci: tego raz uwolnionego „...ducha równości nie da się już z powrotem zakorkować w butelce” (BECK, 2002: 161).

Bibliografia

- BARNARD A., 2016: *Antropologia. Zarys teorii i historii*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- BULAWSKI R., 1932: *Warstwy społeczne*. „Kwartalnik Statystyczny” 3(9), s. 179–203.
- BECK U., 2002: *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Przeł. S. CIEŚLA. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- CZERANOWSKA O., KAMIŃSKA-BEREZOWSKA S., MIKA B., 2020: *Socjolog czy socjolożka? Uwagi o roli płci socjologów pracy w ich analizach i działaniach*. „Przegląd Socjologiczny” 1(69).
- DERRA A., 2013: *Kobiety (w) nauce*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

- DOBROWOLSKA D., 1965: *Górnicy salinarni Wieliczki w latach 1880–1939*. Zakład Narodowy Ossolińskich, Wrocław.
- DOBROWOLSKA D., 1983: *Zróżnicowanie społeczno-zawodowe a stosunek do pracy: raport z badań nad pracownikami przemysłu elektromaszynowego w dużych miastach*. IFiS PAN, Warszawa.
- DOBROWOLSKA D., 1984: *Wartość pracy dla jednostki w środowisku przemysłowym*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- DZIĘCIELSKA-MACHNIKOWSKA S., DURAJ D., 1984: *Rola kobiet w klasie robotniczej*. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- DZIĘCIELSKA-MACHNIKOWSKA S., KULPIŃSKA J., 1966: *Awans kobiety*. Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- GAJEWSKA A., 2008: *Hasło: feminizm*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań
- GARDAWSKI J., 1996: *Przyzwolenie ograniczone. Robotnicy wobec rynku i demokracji*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- GARDAWSKI J., 2001: *Powracająca klasa. Sektor prywatny w III Rzeczypospolitej*. Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- GARDAWSKI J., 2009. *Dialog społeczny w Polsce: teoria. historia. praktyka*. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- GARDAWSKI J., GILEJKO L., SIEWIERSKI J., TOWALSKI R., 2006: *Socjologia gospodarki*. Centrum Doradztwa i Informacji Difin, Warszawa.
- GIERMANOWSKA, KOLASIŃSKA, MROZOWICKI, RÓG-ILNICKA, 2016: *Tradition, the Present and Future of the Sociology of Work in Poland: Reflections on the Project the Doyens of the Sociology of Work in Poland*. „Warsaw Forum of Economic Sociology” 1(7), ed. S. KAMIŃSKA-BEREZOWSKA, s. 89–104
- GRAFF A., 2001: *Świat bez kobiet: płęć w polskim życiu publicznym*. Wydawnictwo WAB, Warszawa.
- HOLSTEIN-BECK M., 1978a: *Konflikty ludzkie w pracy kierowniczej*. Instytut Wydawniczy Centralnej Rady Związków Zawodowych, Warszawa.
- HOLSTEIN-BECK M., 1978b: *Rozwiązywanie konfliktów ludzkich w organizacji*. Instytut organizacji Zarządzania i Doskonalenia Kadr, Warszawa.
- HOLSTEIN-BECK M., 1983: *Konflikty*. Wyd. II. rozszerzone. Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa.
- HOLSTEIN-BECK M., 1987: *Szkice o pracy*. Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, Warszawa.
- HOLSTEIN-BECK M., 1996: *Jak być menedżerem?*. Centrum Informacji Menedżera, Warszawa.
- HOLSTEIN-BECK M., 2013: *Życie streszczone 1923–2013*. Wydawnictwo Poligraf, Brzezia Łąka.
- HUMM M., 1993: *Słownik teorii feminizmu*. Przeł. B. UMIŃSKA i J. MIKOS. Semper, Warszawa.
- JANICKA K., 1995: *Kobiety i mężczyźni w strukturze społeczno-zawodowej: podobieństwa i różnice W: Co to znaczy być kobietą w Polsce*. Red. A. TITKOW, H. DOMAŃSKI. IFiS PAN. Warszawa.
- JANICKA K., 1997: *Sytuacja pracy a struktura społeczna: w poszukiwaniu nowego wymiaru pozycji społeczno-zawodowej*. IFiS PAN, Warszawa.
- JANUSZEK H., SIKORA J., 1987: *Społeczno-ekonomiczne zagadnienia twórczości technicznej*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań.
- JANUSZEK H., SIKORA J., 1988: *Socjologia organizacji i kierowania*. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierowania, oddział Poznań.

- JANUSZEK H., 1992: *Spółeczności zakładowe. Zjawiska i procesy skupiające i rozbijające załogę zakładu pracy*. Zeszyty Naukowe seria II, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- JANUSZEK H., SIKORA J., 1995: *Podstawy socjologii*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- JANUSZEK H., SIKORA J., 1996: *Socjologia pracy*. Wyd. II rozszerzone. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- JANUSZEK H., SIKORA J., 1997: *Podstawy socjologii*. Wyd. II Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- JANUSZEK H., SIKORA J., 1998: *Socjologia pracy*. Wyd. II rozszerzone. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- JANUSZEK H., SIKORA J., 2000: *Podstawy socjologii*. Wyd. III zmienione. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- JANUSZEK H., SIKORA J., 2000: *Socjologia pracy*. Wyd. III zmienione. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- JANUSZEK H., SIKORA J., 2012: *Podstawy socjologii*. Wyd. VI rozszerzone. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- KALINOWSKA-NAWROTEK B., 2005: *Dyskryminacja kobiet na polskim rynku pracy*. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań.
- KAMIŃSKA-BEREZOWSKA S., 2013: *Kobiety w wybranych segmentach polskiego ruchu związkowego a równość płci. Studium z zastosowaniem teorii Pierre'a Bourdieu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- KĘDZIORA K., ŚMISZEK K., ZIMA M. (red.), 2009: *Równe traktowanie w zatrudnieniu. Przepisy a rzeczywistość – raport z monitoringu ogłoszeń o pracę*. PTPA, Warszawa.
- KOZEK W., 1989: *Reformy gospodarcze a społeczeństwo*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- KOZEK W., 2014: *Rynek pracy. Perspektywa instytucjonalna*. Wyd. 2. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- KOZEK W., MORAWSKI W. (red.), 1991: *Spółeczństwo wobec wyzwań gospodarki rynkowej*. Uniwersytet Warszawski, Instytut Socjologii, Warszawa.
- KUBISA J., 2014: *Bunt białych czepków. Analiza działalności związkowej pielęgniarek i położnych*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- KULPIŃSKA J., 1969: *Aktywność społeczna pracowników przedsiębiorstwa przemysłowego*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- KULPIŃSKA J. (red.), 1975: *Włókniarze w procesie zmian*. Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa.
- MORAWSKI W., 1970: *Konflikt przemysłowy w Ameryce: praktyka, ideologia a nauka*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- MORAWSKI W., 1975: *Nowe społeczeństwo przemysłowe: analiza i krytyka koncepcji*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- MORAWSKI W., 1991: *Polscy kierownicy. Między nomenklaturą a menedżeryzmem*. W: KOZEK W., MORAWSKI W. (red.): *Spółeczństwo wobec wyzwań gospodarki rynkowej*. Uniwersytet Warszawski, Instytut Socjologii, Warszawa.
- MORAWSKI W., 2001: *Socjologia ekonomiczna. Problemy. Teoria. Empiria*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- PUTNAM TONG R., 2002: *Mysł feministyczna. Wprowadzenie*. Przeł. J. MIKOS, B. UMIŃSKA. Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- SIEMIEŃSKA R., 2001: *Kariery akademickie i ich kontekst – porównanie międzygeneracyjne*. „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 1(17).
- SIEMIEŃSKA R., 2019: *Uwarunkowania akademickich karier kobiet i mężczyzn na świecie – zarys problematyki i przegląd badań*. W: EADEM (red.): *Kariery akademickie kobiet i mężczyzn. Różne czy podobne?* Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- SIKORA J., 1993: *Socjologia twórczości technicznej. Wprowadzenie*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- SŁOMCZYŃSKI K., KACPROWICZ G., 1979: *Skale zawodów*. Polska Akademia Nauk, Instytut Filozofii i Socjologii, Warszawa.
- SŁOMCZYŃSKI K.M., JANICKA K., WESOŁOWSKI K., 1994: *Badania struktury społecznej Łodzi: doświadczenia i perspektywy*. Polska Akademia Nauk, Instytut Filozofii i Socjologii, Zespół Porównawczych Analiz Nierówności Społecznych, Warszawa.
- SOŁTYS E., 1982: *Wprowadzenie do socjologii organizacji*. Uniwersytet Śląski, Katowice.
- SOŁTYS E., 2006: *Parlament na obczyźnie*. The Canadian Polish Research Institute, Toronto.
- SOŁTYS E., 2014: *Black Ribbon Day*. Canadian Polish Congress. The Canadian Polish Research Institute, Toronto.
- ŚLĘCZKA K., 1999: *Feminizm. Ideologie i koncepcje społeczne współczesnego feminizmu*. Książnica, Katowice.
- TITKOW A. (red.), 2003: *Szklany sufit: bariery i ograniczenia karier kobiet*. IPS, Warszawa.
- TURNER R.P., TURNER J.H., 2008: *Kontynuowanie tradycji II. Feministyczna krytyka teorii socjologicznej. Płeć kulturowa, polityka i patriarchy*. W: *Struktura teorii socjologicznej*. Red. J.H. TURNER. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- WALCZAK-DURAJ D., 1988: *Ideologiczne i instytucjonalne uwarunkowania ethosu pracy klasy robotniczej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- WALCZAK-DURAJ D., 1993a: *Zmiana logiki gospodarowania w perspektywie postaw pracowników*. Absolwent, Łódź.
- WALCZAK-DURAJ D., 1993b: *Praca i jej społeczny kontekst w postawach młodzieży*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- WALCZAK-DURAJ D., 1995: *Wykłady z podstaw socjologii: skrypt dla studentów kierunków ekonomicznych*. Omega-Praxis, Łódź.
- WALCZAK-DURAJ D., 1996: *Wykłady z podstaw socjologii: skrypt dla studentów kierunków ekonomicznych*. Wydanie drugie, zmienione i uzupełnione. Omega-Praxis, Pabianice.
- WALCZAK-DURAJ D., 2002: *Ład etyczny w gospodarce rynkowej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- WALCZAK-DURAJ D., 2010: *Socjologia dla ekonomistów*. Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- WESOŁOWSKI W., SARAPATA A., 1962: *Hierarchia zawodów i stanowisk*. „Studia Socjologiczne” 2(6).
- WOŹNIAK R.B., 1995: *Społeczność lokalna bezrobotnych*. Wydawnictwo Naukowe Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej w Koszalinie, Szczecin–Koszalin.
- WOŹNIAK R.B., 1987: *Problemy socjologii wychowania morskiego. Socjologiczne studium wychowania na statku morskim*. Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, Szczecin.

Wybrane problemy socjologii pracy a płeć badaczy

Streszczenie

Rozważania opierają się na wynikach badań jakościowych uzyskanych w projekcie pt. „Nestorzy socjologii pracy w Polsce”. Zgodnie z tym projektem w badaniach wzięli udział powszechnie znani i cenieni w Polsce socjologowie pracy. Przeprowadzony projekt badawczy został oparty o technikę wywiadów pogłębionych, które zostały następnie poddane procedurom autoryzacji, co pozwoliło na odejście od anonimizacji badań i dało tym samym podstawę także dla popularyzacji dorobku socjologii pracy.

W niniejszych rozważaniach odwołano się tylko do jednego z wielu możliwych sposobów analizy otrzymanych wyników badań, bo zdecydowano się poddać zebrany materiał analizie z perspektywy płci. Dokładniej rzecz ujmując, podjęto próbę odpowiedzi na pytanie badawcze dotyczące korelacji między płcią a charakterem zainteresowań badawczych socjologów biorących udział w badaniach. Zajęto się również problemem uchwycenia tego, czy i w jakim zakresie w uzyskanych wypowiedziach badanych pojawiają się kwestie barier samorealizacji zawodowej związane z płcią. Należy przy tym zastrzec, że całość badań była zorientowana na problemy budowania i kształtowania socjologii pracy, a więc indywidualne narracje biograficzne badanych były przytaczane w wywiadach pogłębionych w tym właśnie kontekście. Wyłuskano jednak z materiałów badawczych narracje biograficzne i poddano je analizie pod kątem postrzeganego znaczenia płci w budowie akademickich karier. Podsumowując wyniki badań można generalnie powiedzieć, że prezentowane rozważania wpisują się w dyskusje toczone w literaturze przedmiotu w zakresie odmienności karier akademickich badaczek i badaczy, jak też obrazują złożoność i wielowarstwowość tego problemu.

Słowa kluczowe: nestorzy socjologii pracy, płeć, kariery akademickie, kobiety

Selected issues of the sociology of work versus researcher's gender

Summary

The article is based on quality research findings obtained in the project *Doyens of the sociology of work in Poland* whose participants were well-known authorities on the sociology of work. The research project was conducted on the basis on the in-depth interviews that were subsequently authorised, which allowed to avoid the anonymisation of the research and provide a basis for popularisation of the sociology of work achievements.

Presented analysis refers to only one of the potential ways of analysing obtained research findings shown from the gender perspective. To be more precise, this is an attempt to determine the correlation between the gender and research interests of sociologists participating in the research. The purpose of the article is also to determine if or to what extent opinions obtained in interviews reflect gender-related barriers in professional self-fulfilment.

It should be emphasised, however, that the whole research focused on the issues of creating and developing the sociology of work. Adoption of such an approach provided a context for quoting individual biographical narratives which appeared in the in-depth interviews. The biographical narratives excerpted from the research material were analysed in terms of the perceived role of gender in developing academic careers.

To sum up, the presented research findings contribute to the discussions within the research literature of the subject and illustrate complexity and multiple aspects of this issue.

Keywords: doyens of the sociology of work, gender, academic career, women